

Kapitalisme en hegemonie

Op zoek naar Arrighi's wereld-systeem

Ene Vanhaute

Op Fernand Braudels grafsteen op de Parijse begraafplaats Père-Lachaise staan twee kruisende lijnen afgebeeld: een horizontale rechte en een golvende curve. Natuurlijk verbeelden zij structuur en conjunctuur, zich op een ordelijke wijze tot elkaar verhoudend. De omslag van het jongste boek van Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century (1)*, draagt de afbeelding van een schilderij van Paul Klee, *Lote zur Welle (1928)*. Loodlijnen op de golf, dus. Twee onregelmatige, elkaar snijdende golven dragen een viertal bootjes, uitgebeeld door in een rechte hoek op elkaar getekende lijnen. Hier is de orde ver zoek, of tenminste: deze orde (de lijngroepen) wordt geponereerd tegenover, of beter nog: binnen de chaos (de golven, de compositie en de kleuren). Ik weet niet of het de bedoeling was van de auteur, maar deze twee voorstellingen verbeelden goed de gelijkenis en, meer nog, de verschillen tussen beide auteurs. Arrighi bevaart Braudels 'continue' tijdsgolven, maar zijn schip trotseert meermaals de 'discontinue' stormen van 'systemische chaos', de overgangen naar nieuwe expansiefasen van het historisch kapitalisme.

Giovanni Arrighi, hoogleraar sociologie aan de State University of New York at Binghamton en één van de gangmakers van het aldaar gevestigde en door Immanuel Wallerstein geleide Fernand Braudel Center (for the Study of Economies, Historical Systems, and Civilizations), publiceerde vorige jaar *The Long Twentieth century. Money, Power and the Origins of our Times*. Het boek, een turf van 400 bladzijden, is zonder twijfel één van de belangrijkste historische syntheses van het einde van onze eeuw. Het is opgevat als een wereld-systeem analyse, in de voetsporen van Braudel en Wallerstein, maar voegt er tegelijkertijd een nieuwe, ambitieuze dimensie aan toe. De *longiw durée* en de kapitalistische wereld-economie als één, ondeelbare eenheid van analyse, hiermee volgt hij zijn inspiratiebronnen (2). Daartegenover zet hij met de ontleding van de opeenvolgende cycli van kapitalistische accumulatie

als een proces vol discontinua en zonder voorspelbaar vervolg, een andere toon dan Immanuel Wallerstein in zijn meerdelige *The Modern World-System* (3). Volgt Wallerstein in essentie de dubbele tweedeling centrum-periferie en (op het prijzenverloop geënte) A- en B-fase, dan brengt Arrighi een nieuwe dynamiek aan, welke minstens even bepalend is in het verloop van het historisch kapitalisme. Ten eerste benadrukt hij de interactie tussen economische expansie en territoriale macht, ten tweede wijst hij op een systematische tweedeling in elke accumulatiecyclus, bepaald door de loop van het kapitaal: een fase van materiële expansie (productie en handel) en een fase van financiële expansie (financiële investeringen). Wallersteins kapitalisme is een in belangrijke mate stabiel systeem, waarin de chaos alleen in de begin- en de eindfase domineert. Enkel de afwisseling van periodes van vertraagde groei met fases van versnelde expansie, brengen variatie in het verder erg rechtlijnige verhaal. Arrighi ziet met regelmaat fasen van systemische chaos opduiken, periodes van fundamentele herstructurering, waarin het kapitalistisch systeem vele richtingen uit kan. Geen gepredestineerd verhaal, maar een ontwikkeling waarin op regelmatige tijden de strijd tussen sociale groepen en tussen naties het verloop een nieuwe wending geven.

Deze geschiedenis van het kapitalisme wordt geschreven vanuit een exclusieve invalshoek: de interactie tussen kapitaalsaccumulatie en staatsvorming, of: de haat-liefde verhouding tussen economische en politieke macht op wereldschaal.

The Long Twentieth Century is bijgevolg geen wereldgeschiedenis, zoveel mag duidelijk zijn. Het is een oefening in vergelijkende wereld-systeem analyse waarvoor het historisch verloop opgesplitst wordt in *'more manageable units of analysis, which I have called systematic cycles of accumulation'* (Arrighi: XI). Als een *lumper and master-builder* put hij het basismateriaal uit de werken van voorgangers die het kapitalisme en in het bijzonder, de relatie tot staatsvorming als belangrijkste focus hadden: Braudel en Wallerstein, maar ook Tilly, Anderson, Pirenne, Marx, Bloch, Polanyi, Giddens, Dobb, Aglietta, Kennedy, Hobsbawm, McNeill, Schumpeter, Smith, Weber en vele, vele anderen. Arrighi wijst dan ook op de *'strictly instrumental nature'* van zijn uitstappen in het verleden. *'The only purpose of reconstructing the financial expansions of earlier centuries has been to deepen our understanding of the current financial expansion as the concluding moment of a particular stage of development of the capitalist world system - the stage encompassed by the long twentieth century'* (Arrighi: X). Niet verwonderlijk dat hij oproept om het boek te beoordelen in zijn geheel en niet in zijn afzonderlijke delen (Arrighi: XII).

Van Pirenne over Marx naar Braudel

Het boek van Arrighi analyseert het wonderlijke, want niet geheel voorspelbare succesverhaal van zes eeuwen kapitalisme, van de eerste subsystemen geleid door de 15de eeuwse Noorditaliaanse stadstaten, over de Hollandse, Britse en Amerikaanse hegemonieën, tot de hedendaagse verschuiving van het centrum naar het Verre Oosten. Binnen deze langzame geografische herstructureringen ziet Arrighi diverse dialectische bewegingen, welke telkens in een of andere vorm weerkeren. Eén daarvan is de opvolging - binnen elke accumulatiefase - van een materiële expansie door een financiële expansie. De andere is de aflossing van de ene hegemonie door een andere, groot geworden tijdens de voorgaande 'financiële fase'.

Deze laatste pendelbeweging was, bijna een eeuw geleden, ook de Gentse historicus Henri Pirenne niet ontgaan. In een merkwaardige bijdrage, *Les périodes de l'histoire sociale du capitalisme* (4), stelt Pirenne de these voor, dat in elke periode waarin het historisch kapitalisme kan worden ingedeeld, een andere klasse van kapitalisten het voortouw neemt. Elke epoeche kent zijn klasse van ondernemers, met weinig of geen banden met de dominerende groep uit een vorige periode. Immers, deze heeft na succesvolle investeringen afgehaakt en ontwikkelt zich tot een passieve, aristocratische klasse. De 'longue durée' overschouwend, bevinden we ons volgens Pirenne 'pas en présence d'une montée lente et régulière, mais d'une succession de degrés' (260). Niet alleen geeft Pirenne aan dat de kapitalistische wereldeconomie tragsgewijs ontwikkelt, waarbij tijdens elke stap een verruiming en een verdieping van het systeem samengaat met een nieuwe, sturende ondernemersgroep. Daarenboven staat de financiële fase niet alleen voor een terugtrekking van de leidende klasse in niet-materiële investeringen, tevens betekent het de opkomst van een nieuwe kapitalistische macht, het economisch centrum in de volgende accumulatiecyclus.

Uiteraard volgt hier de vraag: waarom? Waarom mondt een materiële expansie altijd uit in een fase van overwegend financiële investeringen en, ten tweede, waarom vinden we juist hier de kiemen terug van een nieuwe expansiefase? Hierop antwoorden ligt ver buiten de bescheiden opzet van dit opstel. Beperken we ons tot aan te geven dat Arrighi hier aanklopt bij Marx en Braudel.

Braudel leert Arrighi dat de opkomst van een kapitalisme van financiers in de jaren 1980 geen alleenstaand feit is, maar integendeel een recurrentie is in de geschiedenis van de voorbije vijf eeuwen. Elke 'lange eeuw', de Hollandse

17de eeuw, de Britse 19de eeuw en de Amerikaanse 20ste eeuw, vertoont gelijkaardige herstructureringen. Een vergelijkende analyse is in de ogen van Arrighi de enige weg om de 'specificiteit' van de huidige verschuivingen te kunnen duiden. Korte-termijn analyses van wat heden te dage aan de gang is, zelfs al hebben ze een historische inslag (regulation-school, *disorganized capitalism*, informalisering, flexibilisering, globalisering), riskeren dan ook voorbij te gaan aan meer structurele verschuivingen (Arrighi: 2-4).

Met andere woorden: al eeuwen lang expandeert het kapitalisme volgens een gelijkaardig schema: financieel kapitaal wordt omgezet in goederen met de bedoeling nieuw financieel kapitaal (winst) te verwerven. Geld, wat garant staat voor flexibiliteit en vrijheid van keuze, wordt niet vastgezet in een productieproces als een doel op zich, maar wel om in een verdere fase over meer geld te kunnen beschikken, wat de flexibiliteit en keuzevrijheid alleen maar vergroot. Dit leest als Marx' kapitaalformule, nu niet toegepast op de logica van de individuele kapitalistische investeerder, maar op het historisch kapitalisme als wereld-systeem. Zoals de Venetianen en de Genuezen in de 15de eeuw, de Hollanders in de 18de eeuw, de Britten op het einde van de 19de eeuw, worden de Amerikanen op het einde van onze eeuw na het opgeven van hun dominantie in handel en productie, de bankiers van de wereldeconomie. Na de periodes van grote investeringen in 'waren' (handel en productie van goederen, arbeid), trekt het kapitaal zich terug in financiële investeringen: de fases van financiële expansie, *a sign of autumn* om in Braudels terminologie te blijven.

Naast deze ontwikkeling van het kapitalisme als overkoepelende markt is er een tweede bepalende variabele die de accumulatiecycli bepaalt: de territoriale verschuivingen, of meer bepaald, de vorming van een systeem van natie-staten. Ook hier put Arrighi uit de erfenis van Braudel, verder uitgewerkt door o.a. Wallerstein en Tilly. Niet de overgang van feodaliteit naar kapitalisme is de transitie die onze aandacht vraagt, aldus Arrighi, maar wel het samengaan van staatsmacht en kapitaalsaccumulatie, of beter gezegd: van een afwisseling tussen coëxistentie en rivaliteit tussen machtiger wordende naties en kapitalistische expansie. Een heftige competitie tussen staten is een wezenlijk onderdeel van de fases van financiële expansie. Ze ligt mee aan de basis van een nieuwe materiële expansie van het kapitalisme.

Tussen de cycli van kapitaalsaccumulatie en deze van politiek-territoriale reorganisatie vinden we de hegemonie..

Strijdende hegemonieën op de commanding heights van het kapitalisme

Arrighi beperkt zijn analyse van het historisch kapitalisme tot de bovenlaag in Braudels hiërarchie van de wereld van de handel: de *commanding heights* van de wereldeconomie (uittorend boven het 'materiële leven' en de 'markteconomie'). Deze hoogten worden gecontroleerd door de hegemonie van het moment, tenminste wanneer de materiële expansiefase van het kapitalisme zich doorzet. Trekt het kapitaal zich massaal terug in financiële beleggingen, dan breekt tussen kroonpretendenten de strijd los om de controle over de uitkijkposten. Het betreft hier geen gewone aflossing van de wacht. Elke periode van systemische chaos en strijd kondigt een nieuwe expansiefase aan, nog diepgaander dan de vorige, onder leiding van een hegemonie, nog machtiger dan de oude. Of zoals Arrighi het zegt, de onregelmatige expansie van het kapitalisme als economisch wereld-systeem tijdens de vorige vijf eeuwen gaat gepaard met *'the formation of political structures endowed with ever-more extensive and complex organisational capabilities to control the social and political environment of capital accumulation on a world scale'* (Arrighi: 14).

Anighi's hegemonie-begrip beweegt zich op de breuklijn tussen economische en politieke macht en onderscheidt zich juist op dit gebied van andere studies over *'great powers'* (cfr. P. Kennedy). Voor Arrighi betekent het uitoefenen van een wereldhegemonie meer dan macht, puur en simpel. Het veronderstelt ook een moreel en intellectueel leiderschap over een al dan niet geformaliseerd systeem van soevereine staten. Hiermee past de auteur Antonio Gramsci's definitie van 'sociale hegemonie' toe op de verhoudingen tussen naties. De relatie tot het kapitalistisch wereld-systeem verwoordt Arrighi als volgt: *'World hegemonies have not 'risen' and 'declined' in a world system that expanded independently on the basis of an invariant structure, however defined. Rather, the modern world system itself has been formed by, and has expanded on the basis of recurrent fundamental restructurings led and governed by successive hegemonie states'* (Arrighi: 30-31). Met andere woorden: de economische en politieke competitie gaan hand in hand, evenwel niet in een eenvormige relatie. Het zijn juist deze wisselende vormen van samenwerking of tegenstelling, die volgens de auteur moeten worden bestudeerd. Het is maar op deze manier dat de ontwikkelingsdynamiek van het moderne wereld-systeem in kaart kan worden gebracht.

Arrighi's comparatieve analyse onderscheidt vier accumulatiecycli, met telkens een hegemonie als ordenende macht: de Noord-Italiaanse (Genuese) cyclus van de 15de tot het begin van de 17de eeuw, de Hollandse cyclus van de late 16de tot de late 18de eeuw, de Britse cyclus van de tweede helft van de 18de eeuw tot het begin van de 20ste eeuw en de Amerikaanse cyclus vanaf de late 19de eeuw.

Een korte vergelijking van de Amerikaanse met de Britse hegemonie illustreert het samengaan van gelijkenissen en verschillen.

Beide dominanties hebben hun wortels in de systemische chaos die het einde betekende van voorgaande hegemonie. Deze periode ging gepaard met een strijd tegen de naaste concurrent, Frankrijk voor Engeland, Duitsland voor de Verenigde Staten, een strijd welke uiteraard door de nieuwe hegemonie werd gewonnen. De basis van de economische kracht van beide landen werd gelegd tijdens de voorgaande accumulatiefase, waarin de sterkste natie van dat moment, Holland en Engeland, via kapitaaltransfers naar de toekomstige centra, een beslissende rol heeft gespeeld. Op deze wijze groeiden zij uit, eerst tot geduchte rivalen, daarna tot economische machtscentra die ook in schaal hun voorgangers overtroffen. De politieke autoriteit verwierven ze beiden door aan het hoofd van een alliantie van staten de oude internationale orde te herstellen, na de directe rivaal militair te hebben verslagen.

Een eerste opvallend verschil betreft de Organisatie van deze internationale politieke orde. De 'Pax Americana' wordt veel strikter, directer geleid, vooral via een netwerk van internationale organisaties. De Britse hegemonie werkte veeleer volgens het principe van *primus inter pares*. Daarnaast bouwde Engeland zijn macht uit via een eigen imperium, terwijl de V.S. de kampioenen worden van de dekolonisatie en de soevereiniteit der naties.

Ten tweede wordt ook de economische wereldorde anders ingevuld. De vrijhandel, onvoorwaardelijk toegepast door de Britten tot de jaren 1930, is voor de V.S. maar een middel om buitenlandse markten te openen. Daarnaast zorgt de multinationalisering van de handel na Wereldoorlog Twee voor een nieuw fenomeen: de directe grensoverschrijdende investeringen die binnen de firma blijven. Deze benaderen heden ten dage de waarde van de totale wereldhandel tussen naties! Beslissingen van managers worden voor het wereldkapitalisme belangrijker dan politieke besluitvorming. *'The emergence of this free enterprise system - free, that is, from the constraints imposed on world-scale processes of capital accumulation by the territorial exclusiveness of states- has been the most distinctive outcome of US hegemony'* (Arrighi: 74).

In de epiloog van zijn boek vraagt Arrighi zich af; *'Can capitalism survive succes?'*. Doorheen de drie grote accumulatiecycli heeft het territoriale natie-

systeem steeds aan macht gewonnen ten nadele van de autonomie van zijn individuele delen, wat de retoriek over deze soevereiniteit ook moge wezen. Nu dit *inter-state system* een globale dimensie heeft gekregen, rijst de onvermijdelijke vraag: stopt hier het succesverhaal van de kapitalistische expansie in relatie tot de groei van een overkoepelend natiesysteem? Is de enige mogelijke verdere stap een wereldregering of, bij het falen hiervan, een definitieve systemische chaos, zoals velen ons voorhouden? Hier houdt Arrighi een slag om de arm, door te verwijzen naar het voorwaardelijk karakter van het samengaan van economische en politieke macht. Is de ontwikkeling sinds de 16de eeuw in de richting gegaan van een vergroeien van globale kapitalistische kapitaalstromen met een systeem van sterke natie-staten, dan kan best dat nu wordt teruggegrepen naar het *Genuees* groeimodel: de '*fairs without place* (...) *The Genuese diaspora of merchant bankers was the prototype of all subsequent non-territorial systems of capital accumulation on a world scale.*' (Arrighi: 83). Of: een geglobaliseerde wereld-economie los van het politieke blok van naties en geleid door het Zuid-Oostaziatisch archipel van 'quasi-staten'

De genealogie van het historisch kapitalisme is een soort twee-eenheid: 1) een sterker wordend systeem van natie-staten geleid door een wisselende, maar ook steeds machtiger hegemonie; 2) een niet-territoriumgebonden economische Organisatie dat op een wereld-schaal opereert. Beide zijn samen ontstaan en worden samen groot en dienen dus in hun -wisselende!- interactie met elkaar te worden bestudeerd. Maar dat ze niet zonder elkaar kunnen, is iets waar Arrighi, gesteund door zijn historische analyse, grote vraagtekens bij zet.

Een nieuwe onderzoeksagenda?

De lectuur van Arrighi's boek laat je ademloos achter. Niet alleen vergt het een groot doorzettingsvermogen de turf van 400 pagina's te doorworstelen, eens je het kwaadste voorbij bent, word je geconfronteerd met een analyse die inzake diepgang -zowel in ruimte, in tijd als inhoudelijk- niet meer van deze tijd lijkt. Wat met mij, gewone sterveling, die al blij is het handelen (of het uitblijven daarvan) van een bepaalde groep mensen op een bepaalde plaats in een bepaalde tijd min of meer te kunnen inkaderen?

Arrighi's interpretatiekader stelt ons voor een grote uitdaging. Ofwel is het onbruikbaar, en dat moet dan maar worden aangetoond. Ofwel geeft het de juiste cesuren aan, wat verregaande gevolgen heeft voor economisch- en soci-

aal-historisch onderzoek. Immers, de plaats op de tijdsbalk (samen met, uiteraard, de plaats op onze aardbol) bepaalt wel degelijk mee de richting en de uitkomst van het menselijk handelen.

Zo plaatsen de accumulatiegolven van Arrighi economische en maatschappelijke crises in een nieuwe context. Worden ze nu overwegend geïnterpreteerd binnen prijsgolven van seculaire of van (middel)lange duur, dan staan ze hier in functie van de kapitaalcirculatie. Hieruit volgt dat er een fundamenteel verschil bestaat in de crisisfases die de *Kondratieffs* afbakenen. Een 'signaalcrisis' geeft de overgang aan naar de fase van '*high finance*'. Een 'finale crisis' daarentegen maakt een einde aan de oude accumulatie- en hegemoniecurve. In de periode tussen de twee crises, de periode van financiële expansie dus, verschuift de wereldeconomie via processen van radicale herstructurering en reorganisatie langzaam van de ene cyclus naar de andere. Het einde van de 18de eeuw, de periode tussen het einde van de 19de eeuw en de jaren 1930 en deze vanaf de jaren 1970, markeren dergelijke overgangsfases.

Zijn de 'grote depressie' van het einde van de 19de eeuw en de economische crisis van de jaren 1970 en 1980 een signaalcrisis, dan is de depressie van de jaren 1930 de finale crisis van het Britse accumulatieregime. Deze analyse heeft verregaande consequenties. Vergelijkingen kunnen maar gemaakt worden tussen vergelijkbare eenheden: onze crisisperiode met deze van het einde van vorige eeuw dus. Voor de jaren dertig moeten we wachten tot de finale crisis van het huidige accumulatieregime, tenzij we willen teruggaan tot het einde van de 18de eeuw...

Zoals Arrighi in zijn voorwoord toegeeft, heeft het beperken van zijn analyse van het historisch kapitalisme tot Braudels bovenlaag van het maatschappelijke leven, *the real home of capitalism*, grote leemtes tot gevolg, zoals de klasstrijd (de relatie arbeid-kapitaal) en de polarisatie in de wereldeconomie (de relatie centrum-periferie) (5): '*The construction presented here is only one of several equally valid, though not necessarily equally relevant*' (Arrighi: XII, en: 24-25). Uiteraard verklaren niet alleen *money and power* Arrighi's *origins of our times*. Ik meen dat het dan ook een uitdaging van de eerste orde het in dit boek uitgewerkte tijd-plaats-model te toetsen aan een breed spectrum van economische en sociale ontwikkelingen: produktiemethoden, handelsstromen, kapitaalsopbouw, arbeidsmarkt en arbeidsverhoudingen, inkomensstrategieën van de huishoudens, de sociale strijd op en buiten de werkvloer e.d. De nadruk hierin moet liggen op een vergelijkende analyse van de versnellingsfasen in het kapitalisme (tweede helft 16de - begin 17de eeuw, tweede helft 18de eeuw, einde 19de- begin 20ste eeuw, einde 20ste eeuw). Daarenboven dient de interactie tussen deze bewegingen en de zogenaamde

kapitalistische superstructuur uitgeklaard te worden. Braudels driedeling is een werkmethode. Het mag geen verklaringsmodel worden.

Noten

- (1) Giovanni ARRIGHI, *ne Long Twentieth Century. Money, Power, and the Origins of Our Times*, London - New York, Verso, 1994, XIV - 400 p. Arrighi behaalde een doctoraat in de economische wetenschappen aan de universiteit van Milaan en verbleef in de jaren 1960 een lange tijd in Rhodesië en Tanzania. In 1979 wordt hij aan de State University of Binghamton at New York aangesteld als professor sociologie.
- (2) Dit inbouwen van een lange-termijn analyse gebeurde niet zonder dralen. Zoals de titel aangeeft, wilde hij zich oorspronkelijk beperken tot de 'amerikaanse' 20ste eeuw en zelfs tot een analyse van de economische wereldcrisis van de jaren 1970. Deze verschuiving in perspectief ligt mede aan de basis van de lange voorbereiding van het boek (15 jaar), en wordingsgeschiedenis met de nodige ups en downs op zichzelf
- (3) Het derde en voorlopig laatste deel is *ne Modern World-System III. ne Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840's*, San Diego, Academic Press, 1989.
- (4) Gepubliceerd in *Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques et de la Classe des Beaux-Arts. Academie Royale de Belgique*, 1914, 5, pp. 258-299. Tevens vertaald in het Engels (*American Historical Review*, april 1914).
- (5) Dit komt aan bod in diverse andere bijdragen van zijn hand, o.a. in S. AMIN, G. ARRIGHI, A.G. FRANK, I. WALLERSTEIN, *Transforming the Revolution: Social Movements and the World System*, New York, 1990, en in: B.J. SILVER, G. ARRIGHI M. DUBOFSKY, *Labor Unrest in the World-Economy, 1870-1990*, Review Fernand Braudel Center, 1995, 1.